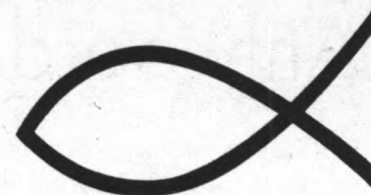

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Simon, de voorbijganger

„En zij presten een voorbijganger om zijn kruis te dragen, een zekere Simon van Cyrene, die van het land kwam.”

(Marcus 15 vers 21)

Inhoud

- 105 Ds H. J. van der Kwast,
Simon, de voorbijganger
- 106 Drs H. de Jong,
Antwoord aan dr D. Holwerda (1)
- 106 Ds A. H. Algra,
Pastorale Notities
- 107 Prof. dr H. J. Jager,
De nieuwe mens
- 108 M. de Klijn,
Kunst vanuit een christelijk perspectief
- 111 Drs P. J. van Kampen,
Boekbespreking
- 112 E. Kole-Mollema,
Boekbespreking

De bijbel vertelt ons niet zoveel over Simon van Cyrene. Dat heeft een bedoeling.

Want juist in de soberheid is de tekening van de man, die het kruis van onze Heiland naar Golgotha droeg, zo welsprekend.

Simon kwam van het land.

Hij was op weg naar Jeruzalem toen zijn pad gekruist werd door een droeve stoet.

Een stel soldaten was met tot het kruis veroordeelde misdadigers op weg naar de plaats van de terechtstelling.

Er was natuurlijk veel 'publiek' bij. Nieuwsgierigen zijn er overal.

Juist toen Simon de stoet wilde passeren ontstond deining onder de mensen.

Eén van de veroordeelden, die naar het wrede gebruik van die dagen, het kruis, waaraan hij moest sterven, zelf had te dragen, kon niet verder en dreigde te bezwijken.

Simon had met dit alles niets te maken.

Hij was op het land, toen in Jeruzalem Jezus Christus voor de rechterstoel van Pilatus stond.

Hij wilde er ook niets mee te maken hebben. Hij was alleen maar een 'toevallige' voorbijganger.

En nu werd uitgerekend deze Simon door de soldaten aangeropen en werd hem bevolen het kruis van de veroordeelde over te nemen en naar Golgotha te dragen.

En hij had part noch deel aan dit alles.

Hij bedankte er feestelijk voor.

Maar hij had niets te willen, hij moest.

Zo kwam hij onder het kruis en was hij pas weer vrij toen dat kruis op Golgotha was.

Deze Simon was dus niet een man, die de Heiland zo graag een dienst wilde bewijzen, om Hem het lijden lichter te maken.

Hij was de voorbijganger, die er onder protest bij betrokken werd.

Wat wil de bijbel ons nu in dit bericht zeggen?

Het is voor ieder, die de bijbel leest duidelijk dat de Joden met het kruis van Christus te maken hadden.

Hetzelfde geldt van Pilatus, van de soldaten, van allen die Hem hoonden en bespotten.

Maar Simon, de voorbijganger?

Ook hij heeft met dit kruis te maken, of hij wil of niet.

Want alle mensen hebben er mee te maken.

Het kruis van Christus staat midden in de wereld.

Het kruis spreekt van Gods vloek, die op Christus kwam.

Met die vloek hebben alle mensen te maken, of ze het geloven of niet.

Van die vloek komt een mens alleen vrij door het kruis dat Simon de onwillige, eens naar Golgotha moest dragen, het kruis van de Heiland der wereld.

H. J. van der Kwast, Heerde

Antwoord aan dr. D. Holwerda (1)

In de loop van januari en februari van dit jaar heeft dr D. Holwerda in ons blad uitvoerig gereageerd op mijn artikelenreeks van vorig najaar over de zaligheid van geheel Israël. Het bleek daarbij dat hij nogal wat bezwaren had tegen mijn uitleg van de bekende tekst uit Romeinen 11 : 26. Ik wil me er nu toe zetten om in de komende nummers op deze bezwaren nader in te gaan. Deze formulering verraaft niet veel enthousiasme en dat heeft zijn reden. Dr H. heeft namelijk nogal wat technisch-exegetische zaken overhoop gehaald en het is de vraag of hij daarmee niet teveel van onze lezers geëist heeft. En deze zelfde vraag valt nu ook aan mij te stellen: wie denk je eigenlijk te bereiken met je geschrijf? Omdat ik dus niet zonder meer van de welwillendheid van mijn lezers mag uitgaan, zal ik mijn uiterste best doen om op bevattelijke wijze mijn geëerde tegenspreker van antwoord te dienen. De zaak zelf is er belangrijk genoeg voor.

Twee opmerkingen

Twee opmerkingen dienen vooraf te gaan. Vooreerst kreeg ik de indruk dat dr H. mijn artikelen heeft opgevat als persoonlijk tot hem gericht. Als hij daarin gelijk had, zou ik me inderdaad kunnen voorstellen dat hij zich door bepaalde uitdrukkingen van mij onaangenaam getroffen voelt. De stijl die ik gebruikte had hier en daar iets luchtigs en speels. Toch kan ik eerlijk verklaren dat ik niemand persoonlijk voor ogen had toen ik schreef. Ik bestreed een standpunt en geen mensen. Had ik me bewust tot deze of gene gewend, mijn artikelen zouden er anders uit hebben gezien. Dat hoop ik deze keer te bewijzen nu ik dr H. persoonlijk te woord sta.

Nog een indruk wil ik vooraf wegnemen. Dr H. meent dat ik me weinig gelegen heb laten liggen aan de argumenten die voor een andere uitleg van de bekende tekst over het zalig worden van geheel Israël pleiten, argumenten die hij mij bij een andere gelegenheid, zo'n twaalf jaar geleden, al eens voorgehouden had. Nu, ik kan eerlijk zeggen dat ik sindsdien over die argumenten juist zeer diep heb nagedacht. Ik ben er voortdurend mee bezig geweest, ook wel omdat ze van meer kanten op mij toekwamen. Evenwel, ik ben er niet door overtuigd geworden. Was ik nu gehouden om in mijn artikelen-serie, die geen discussie-stuk bedoelde te zijn, dit met redenen omkleed aan mijn lezers mee te delen? Men kan daarover van mening verschillen, maar ik heb me daar niet verplicht toe gevoeld. Mijn uitleg van Romeinen 11 : 26 berust op enkele welbewuste keuzes terzake van een paar uitlegkundige knopen die er in de tekst liggen. Ik heb daarover geen verantwoording afgelegd. Maar nu mij met zoveel woorden naar een beredenering van die keuzes gevraagd wordt, ben ik natuurlijk bereid die te geven, zeker aan iemand die met die vraag zo beslagen ten ijs komt als dr H. Maar het zal niet gaan zonder een omhaal die ik eigenlijk minder geschikt vind voor ons blad. Toch - om-

DOOR H. DE JONG AMSTERDAM

dat we niets anders hebben, moet het maar.

Vier punten

Om het niet al te lang te maken wil ik me bij mijn beantwoording tot vier punten beperken, met de gedachte dat ik zo voldoende recht doe aan de uitgebrachte kritiek. In de eerste plaats de kwestie van het 'alzo', in de zin: „...en alzo zal geheel Israël behouden worden...”. Heeft dr H. gelijk als hij zegt dat dit woord 'alzo' hier vertaald

moet worden met 'alsdan', dus: „...en alsdan zal geheel Israël behouden worden...”? In de tweede plaats de vraag hoe het zit met de bijzin in Romeinen 11 : 25: „...totdat de volheid der heidenen zal zijn binnengegaan”. Was het fout van mij dat ik hier de vertaling naast zette: „...voor zolang als de volheid der heidenen binnengaat”? Is het waar dat ik daarmee de termijn die Paulus krachtens Gods openbaring aan Israëls verharding stelt, wegwerpt? In de derde plaats wil ik de vraag behandelen of ik wel recht gedaan heb aan de aanhaling uit de profeten in de verzen 26b en 27 van Romeinen 11. Tenslotte wil ik enige aandacht geven aan een tekst die dr H. enkele malen vergelijkt met Romeinen 11 : 26, namelijk Lukas 21 : 24b: „...en Jeruzalem zal door de heidenen vertrapt worden, totdat de tijden der heidenen zullen vervuld zijn”. Is deze vergelijking wel zo lonend voor de uitleg als dr H. het voorstelt? Het zal de opmerkzame lezer niet ontgaan dat ik met de eerste drie punten in de verdediging ben, terwijl ik met het laatste punt tot de aanval (nou ja, aanval...) overga.

'Alzo' of 'alsdan'

Dr H. heeft met een keur van argumenten aangetoond dat het griekse woord dat in Romeinen 11 : 26 met 'alzo' of 'alzo' vertaald wordt, ook 'alsdan' kan betekenen, maar heeft hij ook aannemelijk kunnen maken dat dat hier moet? M.i. niet. De eerste betekenis van het betreffende woord is toch zonder enige twijfel 'alzo' of 'aldus'. Er moeten goede gronden voor

zijn om deze eerste betekenis te doen plaats maken voor de tweede die minder gebruikelijk is. Dit te meer, omdat de griekse taal van die dagen een keur van mogelijkheden ter beschikking stond om door middel van een bijwoord een tijdelijke volgorde van twee zaken tot uitdrukking te brengen, zoals bijvoorbeeld: 'dan' (grieks: tote), 'daarna' (gr.: meta tauta), 'vervolgens' (gr.: epeita). Laat ik enkele Nieuwtestamentische voorbeelden geven van een ondubbelzinnig 'na-elkaar' van twee handelingen of gebeurtenissen, zoals dat door zo'n bijwoord wordt aangegeven. Het eerste is Mattheüs 24 : 14: „En dit evangelie van het Koninkrijk zal in de gehele wereld gepredikt worden tot een getuigenis voor alle volken, en dan (gr.: tote) zal het einde gekomen zijn”. Het andere voorbeeld is Lukas 17 : 8, een tekst die ook in ander opzicht wel lijkt op Romeinen 11 : 26 (zoals we verderop nog zullen zien): „...Maak mijn maaltijd gereed, schort uw kleren op en bedien mij, tot ik klaar ben met eten en drinken, en daarna (gr.: meta tauta) kunt gij eten en drinken”. Het grieks van het Nieuwe Testament heeft dus de mogelijkheid om zonder enig misverstand te wekken een tijdsvolgorde tussen twee handelingen of gebeurtenissen tot uitdrukking te brengen. Zou men dan niet mogen verwachten dat daar in Romeinen 11 : 26 gebruik van was gemaakt, juist omdat in de uitleg van dr H. (en anderen) deze volgorde in tijd van zo essentieel belang is?

Nuance-verlies

Trouwens, hoezeer het ook waar is dat het griekse woord 'hoetoos', dat is 'alzo' of 'aldus', ook wel door 'alsdan' vertaald kan worden, dan moet daar m.i. wel de waarschuwing bij om dat

WERKLOOS

Op het spoorstation Rotterdam CS werd in vier talen omgeroepen, dat er zakkenrollers actief waren op de perrons: een ieder gelieve te letten op z'n kleding en bagage.

„Het zijn me toch tijden, die we beleven”, zo reageerde iemand. Waarbij ik later, gedurende de reis, nog emotioneler bepaald werd. In Utrecht stapten namelijk twee meisjes in. die tegenover elkaar plaatsnamen en tot de ontdekking kwamen, dat ze elkaar kenden, nog van de HAVO. Ze wisselden elkaar levenservaring uit. De één volgde een opleiding tot bewegings-therapeut en in dat werk zat nog wel toekomst, zei ze. De andere kwam juist uit Ermelo. Ze had daar gesolliciteerd naar wat werk, gedurende de zomermaanden, bij een groep die zich met vakantieangers bezig houdt, op kampeerterreinen. „Want ik ben vorig jaar geslaagd aan de P.A., maar je weet misschien: bij het onderwijs kun je het wel vergeten. Ik weet maar al te goed dat ik nooit

Pastorale Notities

DOOR A. H. ALGRA MAASSLUIS

een baan zal krijgen, echt als onderwijzeres. Ik woon nog in Delden en ik zal blij zijn als ik dat werk in Ermelo kan doen. 't Is tenminste wat. Zo kom je de zomer door”. Ze zeurde niet, dat meisje. Ik denk dat ze jaloers geweest is op mij, zo'n oudere heer uit een andere tijd, die nog volop werk heeft en wat van z'n leven heeft kunnen maken. Zij zag het niet meer gebeuren dat haar ideaal, een eigen klas, ooit in vervulling zou gaan: iets te mogen doen, iets te zijn. Over de jeugdwerkloosheid is al veel geschreven. Ook wel in dit blad. Het

is een nood, waarin wij geen uitkomst zien. Van hogerhand worden ook weinig signalen gegeven naar de jeugd, signalen van hoop. Men schijnt te berusten in bijna een miljoen mensen zonder werk. Misschien zou het goed zijn als de koningin de jeugd eens toesprak. Uit mijn jeugd herinner ik me, hoe prinses Juliana zo iets deed, in het Nationaal Crisis-Comité. Deskundigen zeggen, dat verkorting van de arbeidstijd een goede uitwerking zou hebben, maar de bereidheid om een evenredig deel van loon of salaris in te leveren, is bij de werkenden niet altijd even groot. Misschien zou dat veranderen als de regerende top in bewogen woorden en gedreven werkzaamheden liet blijken voor de nood van ons volk niet zo onverschillig te zijn als 't lijkt. We moeten met de jeugd en met andere werklozen te doen hebben. Ik hoop dat onze barmhartige God hen staande houdt, want het zal niet lang meer duren of zeer velen van hen zàkken in ellende weg.

niet lichtvaardig te doen, omdat we dus doende toch heel gemakkelijk een betekenis-nuance verloren kunnen laten gaan. Als voorbeeld hiervoor neem ik het bekende woord van Paulus over de avondmaalsviering in I Korinthiërs 11:28: „maar een ieder beproeve zichzelf en ete *alzo* van het brood en drinke uit de beker”. Ontegengesteld kan het 'alzo' in deze tekst vertaald worden met 'alsdan'. Praktisch immers komt het er op neer dat de zelfbeproeving aan het eten en drinken vooraf gaat. Maar zou hier nu niets gezegd zijn over de *wijze* van eten en drinken? Zou de voorafgaande zelfbeproeving geen gevolgen hebben voor de manier waarop men zich aan de tafel gedraagt? Met andere woorden: gaat die beproeving op de een of andere manier niet door onder het eten en drinken? Vers 29, dat erop volgt, zegt immers, heel letterlijk vertaald: „Want hij die eet en drinkt, eet en drinkt zichzelf een oordeel, wanneer hij niet (blijvend) het lichaam onderscheidt”. Van het werkwoord 'onderscheiden' wordt hier in het grieks het deelwoord van de *tegenwoordige* en niet van de *verleden* tijd gebruikt; je mag daar dus niet vertalen: „...wanneer hij niet (*eerst*) het lichaam onderscheiden heeft”. Het onderscheiden van het lichaam (en daarbij ook de zelfbeproeving) duurt dus onder het eten en drinken nog voort. Dat nu komt beter tot uitdrukking, wanneer wij het betreffende griekse woord zo letterlijk mogelijk en dus met 'aldus' of 'alzo' vertalen: „Een ieder beproeve zichzelf en ete op *die* manier van het brood en drinke uit de beker”. Natuurlijk tast dat de volgorde van de handelingen en dus de noodzaak van *voorafgaande* zelfbeproeving niet aan; het is alleen de vraag of dat zo zeer de nadruk krijgt dan het modale aspekt ('de wijze waarop') daaraan opgeofferd moet worden.

Een ander voorbeeld van betekenis-verlies bij de door dr H. voorgestelde vertaling is Hand. 17:32, 33: „Toen zij nu van een opstanding van doden hoorden, spotten sommigen, maar anderen zeiden: Wij zullen u hierover nog wel eens horen. Aldus vertrok Paulus uit hun midden.” Het is natuurlijk waar dat je geen grote fouten maakt met de vertaling 'Daarna vertrok Paulus uit hun midden', maar het schilderachtige van Lukas' vertelling is er dan wel af. Het woordje 'aldus' roept toch wel het heel spreken-de beeld op van een Paulus die een gehoor achter zich laat dat het palaver over de apostel nog even voortzet.

'Aldus' of 'alsdan' een tegenstelling?

M.i. kunnen we uit de genoemde voorbeelden deze konklusie trekken: wanneer we het griekse woordje 'hoetoos' met 'alsdan' of 'daarna' vertalen, kan dat nooit een weergave zijn die in *tegenstelling* staat tot de gebruikelijke vertaling 'aldus' of 'alzo'; altijd zul je die twee vertalingen kunnen verwisselen zonder de betekenis van de zin

ingrijpende verandering te laten ondergaan. Maar precies hierop lijdt de voorstelling van dr H. schipbreuk. Want bij hem is 'alsdan' niet maar een iets andere vertaling van het griekse woord dan 'alzo', nee, die twee sluiten elkaar in zijn opvatting van de tekst uit. Bij hem immers valt Romeinen 11:25 en 26 uiteen in twee fases: eerst de gedeeltelijke verharding van Israël, eindigend met de laatste heiden die binnengaat, en vervolgens iets geheel nieuws dat als een openbarings-geheimenis wordt meegedeeld¹⁾ en dus op geen enkele wijze uit de voorgaande fase voortvloeit of er ook maar door beïnvloed is: de zaligheid van geheel Israël. De vertaling van het griekse woord 'hoetoos' met 'alzo' is bij deze opvatting een volstrekte onmogelijkheid. Dat zou immers betekenen dat de eerste fase op de een of andere wijze doorwerkt in de tweede. Het begrip 'mysterie' echter dat Paulus volgens dr H. voor die tweede fase gebruikt, verbiedt dat. Dr H. móet hier dus 'alsdan' vertalen, *onder uitsluiting van 'alzo'*, en dat is bij geen der genoemde voorbeelden het geval. Ook niet bij die voorbeelden die hij zelf voorts nog in over-

¹⁾ H. schrijft immers (in zijn derde artikel): „Er blijft dus... m.i. niets anders over dan het 'mysterie' te zoeken in vs. 26, m.a.w. in *wat na het ingaan der heidenen met Israël zal gebeuren*”.

vloed noemt. Hij overvraagt hiermee het taalgegeven dat het griekse bijwoord 'hoetoos' inderdaad soms ook wel 'alsdan' kan betekenen.

Tijd of wijze?

Het valt mij trouwens op dat dr H. de hele passage van Romeinen 11:25, 26 wel sterk in de sfeer van de *tijd* trekt: de 'totdat'-zin in vs. 25 en het 'alsdan' in vs. 26. Terwijl volgens mij het geheel van de zin in de *eerste plaats modaal* is en in de sfeer van de *wijze* staat. Verder dan dr H. gaat daarin trouwens de Groot Nieuws Bijbel. Die vertaalt: „...de ongewoelgheid van het volk Israël is maar voorlopig; ze duurt totdat de niet-Joden volledig zijn binnengegaan. En dan zal ook heel Israël gered worden...” Hier is zelfs het modale 'ten dele' temporeel geworden: 'voorlopig', alsof er in het grieks 'proskairos' of zo iets stond. Nu wil ik dr H. deze vertaling niet in de schoenen schuiven, maar ik grijp haar aan om te waarschuwen dat er in Romeinen 11:25, 26 (voor wie tenminste onbevangen de tekst nadert) *twee* modale begrippen zitten ('ten dele' en 'alzo') tegen *één* temporeel begrip (de 'totdat'-zin), zodat de passage overwegend in de sfeer van de *wijze* en niet in die van de *tijd* staat; meer antwoord geeft op de vraag: hoe? dan op de vraag: wanneer?

Tot zover de eerste kwestie.

Een abc van het Nieuwe Testament

De nieuwe mens

Wat de oude mens is en kan en niet kan is er bij ons gereformeerden wel ingeprint. Van nature zijn we onbekwaam tot enig goed en geneigd tot alle kwaad. Om God en de naaste te haten. In ongerechtigheid geboren en in zonde ontvangen. Die oude mens wordt ook vaak vlees genoemd. Soms is dat alleen sterfelijk en vergankelijk. Maar meestal door en door verdorven. Bron van ontucht en dronkenschap en twist en rijd. Daar is bij ons geen twijfel aan. Anders staat het met de nieuwe mens. Wat wij door het geloof in Christus mogen en kunnen zijn. Is die wel mogelijk en werkelijk? Komt er van dat leven als nieuwe mens wel iets of veel terecht? Is hij wel tot veel goeds bekwaam? Daarover zal dit artikel je gaan.

Hoe ontstaat de nieuwe mens? Algemeen is wel de opvatting, dat het nieuwe leven begint bij de wedergeboorte. Daarmee begint toch ook het gewone, natuurlijke leven? Het ligt toch voor de hand, dat daarmee ook het nieuwe leven begint? Maar is dat wel waar? Neem nu het gesprek van Jezus met Nicodemus in Johannes 3. Daar zegt de Heiland tegen Nicodemus: Tenzij iemand wedergeboren wordt, kan hij het koninkrijk Gods niet zien. Hij moet wedergeboren worden uit water en Geest. Zelden ontmoette ik een lid van de gemeente, die mij kon zeggen, wat daarmee bedoeld werd. Men vond het maar een

wonderlijke belevenis, waaraan men niets kon af- of toedoen. Moest Nicodemus daarop maar lijdelijk wachten? Zoals ook wij dat zouden moeten doen? Neen, zeker niet. Want Jezus wijst Nicodemus de weg tot het leven. Hij moet gedoopt worden met water en Geest. Met water door Johannes de Doper. Hij moet zich dus scharen bij zondaren, tollenaars en hoeren en

Redactie

Ir. A. W. Biersteker
T. Hoekstra
Drs. H. de Jong
Drs. P. J. van Kampen
Mr. dr. J. Meulink
D. W. L. Milo
Ds. E. R. Postma
Drs. W. G. Rietkerk

Adres van de Redactie:
Ds. K. Muller, Dovenetel 45,
8446 SH Heerenveen
Tel. 05130-20476

Kerknieuws / Uit breder kring
M. J. F. van der Wal
Brugakker 60-17
3704 RA Zeist
Tel. 03404-61525

misdadigers. En dan moet hij zich door Johannes laten verwijzen naar de Christus. Hij moet in Jezus dus niet maar een mederabbi zien, maar de Messias. In wie het Leven is. En die het licht der wereld is. Alleen door het geloof in Hem komt een mens tot nieuw leven. Dat volgt ook uit Johannes 3:16: „Zó lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijn eigen Zoon gegeven heeft, opdat ieder, die in Hem gelooft niet omkomt, maar het eeuwige (echte) leven heeft”.

Wie gelooft in Hem heeft in Hem het leven. Zo staat het er toch? De volgorde is dus niet: wedergeboorte-geloof, maar geloof-wedergeboorte. Nieuw leven. Zo staat het gelukkig ook in een artikel van de Geloofsbelijdenis: „Wij geloven, dat dit echt geloof in de mens gewerkt zijnde, door het gehoor van het Woord en de werking van de H. Geest, hem wederbaart en maakt tot een nieuw mens en doet hem leven in een nieuw leven en maakt hem vrij van de slavernij der zonde”. En terecht staat er: wedergeboorte of bekering. Dat is hetzelfde. Wij worden ook bij de vernieuwing van ons leven ingeschakeld. Daarom staat er ook in Efeze 5 het bekende lied: „Ontwaak gij die slaapt en staat op uit de doden en Christus zal over u lichten”. Kan een dode opstaan? Ja als we het bevel van Christus horen en geloven. Zoals Lazarus opstond uit het graf op bevel van Jezus, zo mogen en kunnen wij opstaan uit de doodstaat, waarin wij van nature leven. God behandelt ons niet als planten of dieren, maar als mensen, naar Zijn beeld geschapen met verstand en wil, die mogen en moeten kiezen.

Dat de wedergeboorte of bekering of tot-nieuw-leven-komen niet zonder ons geschiedt, blijkt ook uit andere plaatsen. Jakobus zegt in Handelingen 1: „Naar Zijn voornemen heeft Hij ons gebaard (tot leven gebracht) door het woord der waarheid”. En Petrus: „Gij zijt wedergeboren niet uit vergankelijk, maar uit onvergankelijk zaad”, door het levende en blijvende woord van God. Want het woord van de Here blijft in der eeu-

DOOR
H. J. JAGER
KAMPEN

wigheid, en dit nu is het woord, dat u als evangelie verkondigd is". En als we dat geloven, zien we uit naar de wedergeboorte aller dingen, waarvan de Here Jezus zei: In de wedergeboorte, als de zoon des mensen zal gaan zitten op de troon der heerlijkheid, zult gij apostelen zitten op 12 tronen. Daar wordt bedoeld de vernieuwing van alle dingen. In de vol-einding der eeuwen.

Dat de nieuwe mens niet vanzelf in ons groeit blijkt uit meer plaatsen. Er staat ergens (Efeze 4 : 22): Leef niet als de heidenen, maar gij geheel anders. „Gij hebt Christus leren kennen. Gij hebt van Hem gehoord en zijt door Hem onderwezen... dat gij de oude mens aflegt, die verloren gaat, ...en dat gij vernieuwt wordt... en de nieuwe mens aandoet. Die naar de wil van God geschapen is in waarachtige gerechtigheid en heiligheid." Dan breekt ge met alle liederlijkheid, toorn, twist enz. Dan geeft gij de duivel geen voet en bedroeft de Heilige Geest niet, wiens stempel gij draagt... maar weest barmhartig." enz. Op een andere plaats lezen we (Colossenzen 3 : 9): „Doodt de leden die op aarde zijn als onreinheid enz., waarin de heidenen leven. Dat moet gij alles wegdoen... daar gij de oude mens met zijn praktijken hebt afgelegd en de nieuwe hebt aangedaan. Die vernieuwd wordt tot volle kennis naar het beeld van Zijn Schepper". En dan volgt een hele rij van christelijke deugden. We zullen in nieuwheid van leven wandelen.

De oude mens is vleeselijk, aards uit de aarde. Maar de nieuwe mens is Geestelijk. D.w.z. Geestelijk geschreven met een hoofdletter. Want onze geest, ons verstand is van nature ook vleeselijk. Er is ergens sprake van de Geestelijke mens, de mens die leeft in gemeenschap met Christus en dus met zijn Geest. Want Hij woont door zijn genade en Geest in ons. In ons leven, zoals dat reilt en zeilt, werkt Hij het willen en het werken, zoals dat God behaagt. Vlees en Geest staan onverzoenlijk tegenover elkaar. We leven of als oude mensen, als heidenen. Of als nieuwe mensen, niet naar het vlees, maar naar de Geest. Paulus zegt ergens (Galaten 2): „Met Christus ben ik gekruisigd en toch leef ik, d.i. niet meer mijn ik, maar Christus leeft in mij en zolang ik hier nog in het vlees leef, d.w.z. op aarde in dit leven, leef ik door het geloof in de Zoon van God, die mij heeft liefgehad en zich voor mij heeft overgegeven". En in Galaten 5 staat dat prachtige gedeelte over de tegenstelling tussen vlees en Geest. Ik typ het u nog maar voor: „Dit bedoel ik: Wandelt door de Geest en voldoet niet aan het begeren van het vlees. Want het begeren van het vlees gaat in tegen de Geest en dat van de Geest tegen het vlees, want deze staan tegenover elkander, zodat gij niet doet wat gij maar wenst. Indien gij u echter door de Geest laat leiden, zijt gij niet onder de wet. Het is duidelijk wat de werken van het vlees zijn: hoererij, losbandigheid, af-

goderij, toorn, veten, twist, afgunst, toornuitbarstingen, zelfzucht, tweedracht, partijenschappen, nijd, dronkenschap, brasserijen en dergelijke, waarvoor ik u waarschuwd, zoals ik u gewaarschuwd heb, dat wie dergelijke dingen bedrijven het Koninkrijk Gods niet zullen beërven. Maar de vrucht van de Geest is liefde, blijdschap, vrede, lankmoedigheid, vriendelijkheid, goedheid, trouw, zachtmoedigheid, zelfbeheersing. Tegen zodanige mensen is de wet niet. Want wie Jezus Christus toebehoren hebben het vlees met zijn hartstochten gekruisigd". Dat wil niet zeggen dat nieuwe mensen, die Geestelijk zijn, ook niet kunnen vervallen tot vleeselijke daden. Zoals bijv. de Korinthiërs gingen roemen in mensen als Paulus, Apollos en Petrus. Dat noemt Paulus vleeselijk. De strijd tussen vlees en Geest zal wel ons leven lang duren. Maar als we leven uit het geloof, dan zijn we zeker, dat de Geest ook in ons leven zal overwinnen. De Heilige Geest, Gods Geest is sterker dan alle tegenkrachten: duivel, wereld en de oude natuur.

Na wordt altijd één tekst vooral hier tegen aangevoerd. Paulus zelf zou in Romeinen 7 beweerd hebben, dat hij

als christen in de regel niet deed wat hij eigenlijk wel wou, en dat hij normaal deed wat hij niet wilde. Ge zult zeggen dat staat er toch ook duidelijk? En hij eindigt met te zeggen: ik ellendig mens wie zal mij verlossen van dit dodelijk bestaan? Dat is toch ook de ervaring van veel of liever alle christenen? Dat het wel kan voorkomen en voorkomt dat we een volgende dag zeggen moeten: eigenlijk had ik dat willen doen en moeten doen, dat ontken ik niet. Maar dat Paulus hier zou spreken van zichzelf als apostel en dienaar van Christus, als christen dus, dat ontken ik. Dat kan niet. In de eerste plaats: het staat in Romeinen 7, dus tussen 6 en 8. In Romeinen 6 heeft Paulus gezegd: Zullen wij in de zonde blijven? Dus maar doen wat we weten, dat we niet mogen doen? Volstrekt niet is het antwoord. Geen sprake van. Hoe zullen wij die voor de zonde gestorven zijn, nog in de zonde leven? „We zijn met Christus begraven in de dood... opdat wij in nieuwheid des levens zouden wandelen. We zijn geen slaven der zonde meer, maar rechtens vrij van de zonde. Zo moet het ook voor u vaststaan, dat gij wel dood zijt voor de zonde, maar levend voor God in

Christus Jezus! Laat de zonde dus niet over u heersen, de zonde zal over u geen heerschappij voeren". En zou Paulus dan in vers 7 zeggen, dat de zonde wel over hem heerste? Bedenk verder, dat Romeinen 8 begint met de jubel: „Zo is er geen veroordeling voor hen, die in gemeenschap met Christus zijn. Want de macht van de Geest des levens heeft u door Christus Jezus vrij gemaakt van de macht der zonde en des doods. Zo mogen we niet meer naar het vlees leven, maar naar de Geest als kinderen Gods". Dat is toch duidelijk genoeg? Ja zal men zeggen, maar er staat toch maar: Ik. Daar zal Paulus zichzelf toch bedoelen? Als christen? Ik ben overtuigd van niet. Maar hoe dat ook zij, Paulus kan zich als christen niet bedoelen. Maar als hij wel zichzelf bedoelt, dan slaat dit op de tijd, dat hij als Fari-zeeër nog onder de wet leefde en niet van genade. Trouwens ik noem nog één argument: Paulus vermaant tot rechtvaardigheid, heiligheid, heerlijkheid, al wat waardig is enz. En dan zegt hij: dat hebben jullie niet alleen van mij gehoord, maar jullie hebben het gezien! Een voorbeeld voor de kudde! Dus niet een voorbeeld als Romeinen 7!

Kunst vanuit een christelijk perspectief

Lucas 11 : 33-36

Niemand steekt een lamp aan en zet die in den kelder of onder de korenmaat, maar op den standaard, opdat wie binnentreden het licht zien.

De lamp van het lichaam is uw oog.

Indien dan uw oog zuiver is, is ook uw gehele lichaam verlicht, maar wanneer het slecht is, is ook uw lichaam duister.

Zie dan toe, dat wat licht in u is niet duisteris zij. Indien dan uw lichaam geheel verlicht is en geen deel duister is, zal het geheel verlicht zijn, evenals wanneer de lamp u met haar schijnsel verlicht.

Het is mijn bedoeling om een aantal weerstanden die veelal binnen christelijke kring tegen kunst (en soms cultuur in het algemeen) bestaan aan de orde, en aan de kaak te stellen. Ik wil proberen om het onchristelijke van deze hardnekkige weerstanden te laten zien en ook een poging wagen om tot een soort doorbraak te komen - althans een aanzet geven van waaruit wellicht een nieuwe doordenking van veel bestaande vooroordelen jegens de kunst mogelijk zou kunnen worden.

Ik hoop dat dat zal lukken, maar ik vrees het ergste.

Het bekijken van kunst vanuit een christelijk perspectief is een zaak die niet alleen een denk-houding betreft, maar ook een kijk-houding.

Fundamenteel dan het misschien wat negatief overkomen van wegnemen voor vooroordelen, is dan het tweede gedeelte van mijn poging: namelijk het onbevooroordeeld kijken, het open

DOOR M. DE KLIJN AMSTERDAM

en ontvankelijk zien van de dingen zoals zij zich voordoen te stimuleren. Ik hoop dat ook dát lukt, en wat dat betreft heb ik goede hoop. Hoop die gebaseerd is op een thans vijfjarige onderwijskundige ervaring met studenten van 20-25-jarige leeftijd.

Het is eigenlijk heel triest om te moeten toegeven - vooral aan diegenen die misschien belang hebben bij een geïnteresseerd zijn in een goed orthodox christelijk en principiële verhaal - dat ik iets dergelijks eenvoudig niet, of liever niet méér relevant vind. Triest omdat ik daarmee de indruk wek dat principes, of een christelijke grondhouding er niet toe

doen. Dat doen zij namelijk wel, en dat is ook mijn mening. Maar het gelovig aanvaarden van het christelijke dogma en het ontvankelijk zijn voor kunst zijn - althans voorzover ik dat kan constateren binnen de Christelijke Academie voor Beeldende Kunsonderwijs te Kampen - twee volstrekt verschillende zaken.

Natuurlijk gaat dat allereerst over de vraag of kunst tot het christelijke leven behoort of niet. Christelijk Gereformeerden en ook Oud-Gereformeerden en de Gereformeerde Bond vinden eigenlijk van niet.

In het geding is daarbij de cultuur-taak van de christen in de wereld. Er zijn christenen die positief tegenover de cultuur staan, er zijn er die er sceptisch tegenover staan, en er zijn er die er zeer negatief tegenover staan. Er zijn bovendien nog christenen die de cultuur als zodanig - de wereldse cultuur - verwaarlozen, maar zich positief inzetten voor een

specifiek christelijke cultuur (Calvin Seerveld) of een christelijke sub-cultuur, zoals wijlen prof. Rookmaaker dit zou noemen. Andere christenen vinden zo iets een onzinnige en achterhaalde zaak, verwerpen ook instituten als de Evangelische Hogeschool en de Evangelische Omroep op grond van de indoctrinatie en eenzijdigheid die hiervan uitgaat, laat staan de wervende kracht die dergelijke instellingen zouden kunnen hebben.

Wéér andere christenen doen net alsof er geen reformatie plaatsheft gevonden en spreken eenvoudig over christelijke kunst, met voorbijzien van de beeldenstorm en de secularisatie in de 16e en 17e eeuw.

Ik wil maar zeggen: het is simplistisch om eenvoudigweg te veronderstellen dat er één christelijke manier van kijken naar kunst zou bestaan, en dat ik die nu juist in dit artikel zou gaan behandelen. Er zijn duizend en één manieren om naar kunst te kijken, en de christelijke manieren van kijken maken daarop (helaas) geen uitzondering. Al naar gelang iemand voor zichzelf een bepaalde taak op aarde ziet (bijvoorbeeld sociaal-maatschappelijk werk, of werk in de ontwikkelingslanden) zal zijn kijk op kunst, en zijn waardering van de kunst anders zijn dan degene die zich in de eerste plaats geestelijk bezighoudt met Gods geboden en de komst van het Koninkrijk, met de wederkomst van Christus, het laatste oordeel en de uiteindelijke verlossing en verzoening.

Mijn eerste stelling zou dan ook luiden:

Er is niet een, maar er zijn meerdere christelijke perspectieven van waaruit men de kunst kan bezien.

Het tweede dat ik vooraf aan de orde zou willen stellen betreft het moralisme van waaruit (naar mijn idee veel te veel) christenen zich een oordeel over kunst aanmaten. Enerzijds constateer ik een ongelooflijke onkunde wat betreft de kunst en de geschiedenis van de kunst, ofwel een volstrekt

amateuristische belangstelling voor de kunst - anderzijds constateer ik een moralistische oordeel-houding om maar te zwijgen over de als onchristelijk of anti-christelijk gedoodverfde moderne kunst, en wel categorisch over de gehele linie.

Blijkbaar hebben veel christenen toch van nature, of onbewust een bepaald beeld van wat naar hun overtuiging kunst zou moeten zijn, of hoe kunst eruit zou moeten zien. Afwijken van de realistische weergave, van de fotografische herkenbaarheid behoort binnen deze optiek tot zonde, tot afvalligheid, tot verderfelijke verleiding en revolutie tegen Gods scheppings-ordonnantien.

Maar ook in de verkettering van de moderne kunst zijn nuanceringen aan te brengen. Het maakt nogal verschil of Rien Poortvliet - bekend christen-kunstenaar, geprotegeerd door de EO - in zijn categorische uitspraken over de abstracte schilderkunst aan het woord is, of de criticus wijlen Cornelis Rijnsdorp, die in zijn Literair dagboek het volgende opmerkt (14 oktober 1940, pag. 45) „Ik kom maar niet los van de gevallen bladeren, die ik op straat zie. Door het droge, zonnige weer zijn het bijna stuk voor stuk coloristische meesterstukken. Wat een mens niet kan maken strooit God achteloos in de herfst voor je voeten. Bij honderden. In de meest „levend” geheten, menselijke kunst zit een element van dood: de figuren op een schilderij bewegen niet en zijn stom; het licht schijnt niet, de bomen bewegen niet en de bloemen geuren niet. Maar ook: het doek en de verf zijn aan bederf, aan vernietiging onderhevig. In de natuur overweegt het levende, zelfs in het stervende of zogenaamd „dode”. De Parklaan met zijn grote tegels, overstrooid met iepenblaren en blad van wilde wingerd, is goed beschouwd een zeer milde bespotting van alle menselijke kunst.”

Rijnsdorp is in zijn spreken zeer mild en behoedzaam. Hij verkettert niet en alvorens een oordeel uit te spreken neemt hij alles en iedereen volstrekt serieus. Ook de moderne kunst mag wat hem betreft eerst zeggen wat er

te zeggen valt, mag (en moet) éerst aangehoord en goed bekeken worden. Met Rijnsdorp is de christelijke wereld een zeer kundig en zeer christelijk criticus ontvallen. Juist omdat hij niet moralistisch en bevooroordeeld schreef en oordeelde.

Mijn tweede stelling zou luiden:

Veel christelijk oordeel over kunst ontstaat uit een moralistische (bevooroordeelde) vertekening van de werkelijkheid.

Ik constateer op grond van dingen die ik in kranten en tijdschriften van christenen lees en bespeur, dat christenen geen kunst zien.

Zij zien geen kunst omdat zij dat niet kunnen zien, niet mogen zien of niet willen zien. Alles is mogelijk, en komt bovendien vaak nog gecombineerd voor. Maar als christenen geen kunst zien, dan zien ze wat anders. Iets dat zij goedkeuren of afwijzen - misschien op grond van een herkenning - maar meestal niet op grond van een aangeboren of ontwikkeld en aangeleerd kunstbesef. Want dat is er niet.

Het kunstbesef is bij christenen nooit ontwikkeld geweest, eeuwenlang niet. Zeker niet bij het protestantse volksdeel van onze natie.

Er heerst 'n algemene cultuurloosheid - en ik denk dat het goed is, en ook voor een discussie in Opbouw zinvol is - om deze stand van zaken vooraf vast te stellen, vóórdat wij ertoe kunnen overgaan om erover na te denken hoe christenen, christelijke studenten cultuurbewust kunnen worden gemaakt, en óf dit überhaupt mogelijk is.

Ik zal vervolgens een aantal concrete voorbeelden geven van gevallen waarin christenen inderdaad geen kunst zien, maar iets anders.

Er bestaat een AKKV, een christelijke kunstenaarsvereniging die vroeger katholiek was en tegenwoordig algemeen christelijk. Veel leden van deze vereniging zijn dus opgegroeid in een katholieke, kerkelijke traditie. Als christen-kunstenaars streven zij naar kunst die eeuwige christelijke symbolen op een algemeen verstaanbare, eventueel eigentijds aangepaste wijze vertolkt en uitbeeldt. En zij verwachten dit ook van de Christelijke Academie in Kampen. Wanneer het christelijke binnen de Academie géén weerklink zou vinden, wanneer er dus überhaupt geen kerkelijke, liturgische of zgn. „sacrale” kunst aan de Academie zou worden onderwezen en gemaakt, dan zou men volgens het AKKV zich maar eens moeten bezinnen op wat men eigenlijk aan het doen is. Kunstonderzoek en experiment zijn in dit perspectief slechts dan toegestaan als oefenterrein om later, grijpt, in de christelijke traditie verder te werken, hetzij buiten maar natuurlijk het liefst binnen een kerkelijk verband, en met de Kerk als potentiële opdrachtgever.

Christelijke kunst is dus het hoogst-

mogelijke. Kunst van christenen - dat is de kunst waarop niet per definitie christelijke symbolen afgebeeld zijn - kan er desnoods ook nog mee door, maar kunst om de kunst, l'art pour l'art, kunst zómaar, zonder diepere inhoud, zonder bedoeling... nee, daarmee verloochent men als christen toch zijn eigenlijke roeping. Die kunst bestaat dus eigenlijk niet, die ziet men niet, want hij past niet binnen de christelijke horizon, het christelijke gezichtsveld.

Een tweede voorbeeld. Er zijn evangelische christenen die kunst in feite uitsluitend zien als een middel om te getuigen, te evangeliseren, te catecheteren of te beleren. Soms zelfs dát niet eens.

Kunst uitsluitend als aanleiding tot een gesprek. Een gesprek over het geloof, over de verlossing in Christus uiteraard. Ik zeg dit niet spottend. Ik bedoel het zeer ernstig. Waar het om gaat is, dat de kunst als een functie wordt gezien zonder eigen betekenis.

Kunst is dan het middel tot een doel, namelijk het bekeren van mensen en uitsluitend dat doel telt. De wezenlijke opdracht voor ieder gelovig mens is immers om Christus' getuige op aarde te zijn, waar dan ook en hoe dan ook. Ook deze christenen zien geen kunst. Hun levensdoel heeft zich versmald, tot een vergeestelichte en beperkte opvatting van de navolging van Christus. Men zou het een „naturalistische” ja, een „materialistische” nabootsing kunnen noemen, hoewel men het juist zeer geestelijk bedoelt!

Bij deze christenen is vaak ieder levensgenot verdwenen, want opgeofferd aan het heilig levensdoel. Ook de kunst komt niet aan bod, want hoort er niet (wezenlijk) bij. Kunst als kunst is irrelevant, doet niet terzake. Terzake is alleen of iemand tot bekeering komt. Ook voor dit soort christenen (noem het een dwarslaag in de christenheid volgens Liebbe Hoekendijk) bestaat er dus eigenlijk geen kunst.

Een derde voorbeeld. Er zijn christenen die geen kunst zien omdat kunst eenvoudigweg niet tot hun christelijk levenspatroon, en binnen hun christelijke horizon past. Kunst wordt door hen per definitie geweerd als behorende tot het terrein van de wereld waarmee men zich niet mag inlaten, omdat men er anders wellicht mee besmet kan (zal) worden.

Cultuur wordt in het algemeen door deze christenen gemeden, ook de wetenschap en met name de psychologie wordt wantrouwend bejegend, maar in het bijzonder onthoudt men zich van film, televisie, toneel, dans, beeldende kunst en spel. Alleen de woordkunst als christelijke (dominees)poëzie en zangkunst als bijbelse psalmzang zijn toegestaan. Binnen dit perspectief heeft de beeldende kunst zelfs geen functie. Kunst kan alleen verleiden, bederven, van de Here God afvallig maken en vervreemden. Deze christenen zien geen kunst omdat zij geen kunst mogen zien.

Stichting reformatorische hulpactie Woord en Daad

„Rekenschap van ons rentmeesterschap” is de titel van een door de Stichting reformatorische hulpactie Woord en Daad uitgegeven brochure ter gelegenheid van haar 10-jarig bestaan. De brochure bevat artikelen van meerdere schrijvers over verschillende aspecten die verbonden zijn met de principia van het werk van de stichting.

Naar men mededeelde is het de bedoeling van het bestuur om hiermede te komen tot meer bezinning over en bewustwording van de met de ontwikkelingsproblematiek verbonden vraagstukken en van onze verantwoordelijkheid uit hoofde van ons rentmeesterschap, dit in het licht van de Heilige Schrift.

Tevens gaf de stichting een werkboekje uit over de ontwikkelingsproblematiek ten behoeve van de hoogste klassen van het basisonderwijs en de brugklassen. De brochure kan besteld worden door overmaking van f 5,-, verhoogd met f 2,30 portokosten, op postgiro 30.20.900 van eerdergenoemde stichting te Gorinchem met vermelding van „brochure”.

Het werkboekje, c.q. meerdere ex. hiervan zijn op aanvraag verkrijgbaar bij het kantoor van de stichting, postbus 560, 4200 AN Gorinchem (tel. 01830-26671), waartoe een geheel vrijblijvende bijdrage in de kosten wordt gevraagd.

Een vierde voorbeeld. Er zijn christenen die weliswaar kijken naar, en letten op kunst, maar uitsluitend letten op de boodschap, op de inhoud, op het onderwerp of het thema. Zij zoeken in de kunst een geestelijke meerwaarde die het (materiële) werk op een hoger plan brengt en het tot een hogere zijnsorde transcendeert. Alleen het daarachterliggende en verscholen verhaal, het geestelijk uitgangspunt telt. De kunst is in dit geval slechts de illustratie van de idee, heeft als functie de verbeelding der idee en de beeldende middelen, ofwel het artistieke vakmanschap is slechts het voertuig om deze idee te visualiseren en te realiseren. Deze manier van kijken kan zóver gaan dat bijvoorbeeld een uitgesproken slechte materiaalbehandeling eenvoudig niet wordt opgemerkt, verblind als men is voor uitsluitend de *idee*. Het artistiek gebruik van vorm, kleur, ritme en compositie doet als zodanig dus ook weer niet terzake, en wordt zeker als zodanig niet onderkend laat staan gewaardeerd. Immers, niet de artistieke middelen zijn belangrijk, maar *datgene wat ermee gedaan of gezegd is*. Ook hier wordt de kunst niet als kunst gezien of ervaren.

Wéér een andere vorm van geconditioneerd kijken naar kunst - het vijfde voorbeeld - is het gebruiken van kunstwerken als aanleiding tot meditatie of gebed. Sommige ikonen of altaarstukken hebben in de kerk vroeger, en soms ook vandaag de dag nog, zo gefunctioneerd. Het gaat dan eigenlijk alleen om de vroomheid die bij de beschouwer door het kunstwerk wordt opgeroepen, wordt opgewekt. Ook hier is dus alleen het geestelijke gehalte van het kunstwerk van werkelijke waarde, het onstoffelijke, goddelijke, eeuwige. De kunst is hier geen afbeelding, maar *teken*. Het staat voor een goddelijke werkelijkheid, en datgene wat is afgebeeld wordt ook wel het „prototype” genoemd. De kunst wordt hierbij niet als kunst gezien, maar als een herinnering aan de eeuwige heilsfeiten, die men zich alleen geestelijk kan toe-eigenen.

Als kunst een teken is, een symbool of een „chifre” zoals de filosoof Karl Jaspers zegt, ontwijkt men weliswaar het dilemma van vorm tegenover materie, maar ook dán wordt de kunst nog niet als kunst gezien.

Tenslotte een zesde voorbeeld.

Er zijn christenen die wel naar kunst kijken, maar alleen naar kunst die afleesbaar, begrijpelijk en herkenbaar is. Kunst die aansluit bij het zogenaamde „realisme” van de Gouden Eeuw, bij Rembrandt, bij het adagium „vakmanschap is meesterschap”, bij het nauwkeurig fijnschilderen in de trant van Jan van Eyck en Vermeer. Dát is pas echte kunst meent men. In ieder geval is de zichtbare werkelijkheid de norm voor deze kunst. De kunst bezingt de lof van de schepping. Zij is vooral dienstbaar omdat zij het vertrouwde beeld van de werkelijk-

heid weergeeft. Dat dit soort kunst in het vaarwater komt van de fotografie acht men van geen enkel belang. Ook hier wordt de kunst niet als kunst gezien omdat zij slechts functioneert als de bevestiging van een werkelijkheid waarin men niet meer leeft, een werkelijkheid waar men veeleer naar terugverlangt. Wanneer men slechts een ogenblik stil staat bij de gedachte dat de schepping zucht in al zijn delen, en dat allerwegen een besef is ontstaan dat wij de schepping hebben aangerand en vernietigd, dan zal het duidelijk zijn dat het beeld van een harmonieuze, ongeschonden schepping een idealistisch beeld is van de werkelijkheid - ja, een geloofsuitspraak is die zeker zijn waarde en geldigheid heeft, maar soms averechts als absolutistische *waarheid* wordt misbruikt.

In alle voorbeelden die ik zojuist heb gebruikt wordt de kunst *niet* als kunst gezien, ervaren, ondergaan of gewaardeerd.

Ofwel men vindt dat de kunst alleen in de kerk een functie heeft, ofwel zij moet de aanleiding tot een geestelijk gesprek zijn, ofwel de kunst is per definitie als wereld uit den boze, ofwel zij wordt slechts gebruikt als aanleiding voor meditatie en gebed, ofwel men ziet alleen de boodschap van de kunst met voorbijgaan aan de materiële behandeling van de beeldende componenten, ofwel alleen een bepaald soort „realistische” kunst is toegestaan.

De kunst als kunst, de kunst als mogelijkheid, als nieuwe confrontatie met de werkelijkheid, als verruiming van de eigen horizon, wordt niet overwogen. De kunst heeft men in feite verworpen. Men weet er geen raad mee, en beseft tegelijkertijd niet dat men iets essentiëls mist. Een belangrijk levensterrein wordt op deze wijze tot verboden terrein verklaard en men vergeet of verliest zijn eigen zintuiglijkheid. Dat is dan tevens mijn derde stelling:

Een christen die zich waarachtig wil inlaten met de kunst zal vaak zintuiglijk opnieuw geboren moeten worden.

Eigenlijk is het diep tragisch dat veel christenen, uit welke motieven zij ook gedreven worden, het mooie, esthetische van het leven en van de wereld hebben weggegooid. Zij zijn als het ware aan de kant van de weg gaan staan om vanaf de veilige stoeprand hun vastheid in de ware leer der godzaligheid te betuigen, om zich tevreden te stellen met een zware dogmatiek zonder vlees en bloed, zonder spontaneïteit en levenslust. Zij hebben hun leven daarbij verloren en zichzelf tot steriliteit gedoemd in de overtuiging dat zij in de wereld maar niet van de wereld om Christus wil het goede doen, wat dit ook moge betekenen.

Hoe men verder ook over zijn/haar eigen cultuurtaak moge denken, en

welke rol men wat voor soort kunst ook maar daarin een rol moge toebedelen - het minste wat men óók en juist als christen te doen heeft is het *serieus nemen van uitingen van beeldende kunst*. Men zal moeten proberen om te kunnen toetsen, en men zal vervolgens pas moeten toetsen om het goede te kunnen behouden. Wat ik veel christenen dus verwijt is, dat zij hebben verleerd of zijn vergeten te *proeven*.

Niet meer *proeven* - dat wil zeggen de tastzin, het gehoor en het gezichtsvermogen verloren hebben. Het betekent: geen zintuiglijk contact (meer) hebben met de kunst - en in bredere zin: met de ons omringende werkelijkheid.

Met de toesluiting van onze zintuigen gaat een verlies aan werkelijkheidservaring gepaard - en dan bedoel ik een existentiële, lichamelijk voelbaar contact met de échte, volle werkelijkheid. Helaas is dat niet een zonde van onze tegenwoordige tijd, maar stamt deze houding reeds uit de nadagen van de Reformatie in de Nederlanden, uit de dagen van het piëtisme en het latere methodisme. Ons huidige gereformeerde leven is daar echter nog volop mee besmet, en van doordrenkt.

Het is een onbijbelse en een onchristelijke houding. In Lucas 10 staat n.a.v. de gelijkenis met de barmhartige Samaritaan dat wij de Here God moeten liefhebben met geheel ons *hart*, met geheel onze *ziel*, met geheel onze *kracht* en met geheel ons *verstand*. (vers 27) Wanneer wij dit doen vervullen wij de wet. Maar wij doen het niet. Wij doen maar een gedeelte en laten het grootste deel van deze bijbelse opdracht liggen.

In ons christelijke leven speelt vooral het rationele, verstandelijke een grote rol, en daarnaast datgene wat wij het „geestelijke” noemen, dat veelal echter weer een soort aftreksel is van dat verstandelijke.

Het is geen zonde van uitsluitend christenen, want het is een kenmerk van het huidige denkklimaat in het algemeen. In alle discussies over ingrijpende zaken die het menselijke leven in zijn kern raken, spelen grotendeels verstandelijke, logische, economische, berekenbare argumenten een rol. Niet de gevoelsmatige, fantasierijke, intuïtieve en ervaringsargumenten. Niet de factoren die worden bepaald door onze waarneming, door ons aanvoelen van de dingen. Daar zijn we onzeker in. Die factoren vertrouwen wij niet helemaal, ja, we leggen ze een zwijgen op, terwijl het juist belangrijke ingrediënten zijn die ons mens-zijn en onze persoonlijkheid bepalen.

Wat is religie? Wat is dan waarachtige godsdienstigheid, échte vroomheid? Niet wat wijzelf vinden en datgene wat nog eens bevestigd wordt in de catechismus-boekjes - omdat wij, zonder daar erg in te hebben, in ons denken geheersenspoeld zijn door het seculariserende denkklimaat en voor „geestelijk” houden wat in wezen be-

neden-menselijk of gewoon burgerlijk is. Echte religie is: genade vinden in de ogen des Heren (Genesis 6:8). Waarom vond Noach genade in de ogen des Heren? Niet alleen omdat hij rechtvaardig was en onberispelijk, maar omdat hij wandelde met God. Dat drukt een mentaliteit, een vertrouwens-relatie uit. God was Heer over zijn gehele leven, tot in alle details. Niet uit een soort pietluttigheid, of uit angstvalligheid, maar omdat het de gewoonste zaak van de wereld was. Omdat voor Noach de wereld en de gang van zaken in zijn leven buiten God om volstrekt onbestaanbaar was. Dat was geen zaak van berekening, van verstandelijk management. Dat was ook gevoel, emotie, hartstocht, brandende liefde, waarneming, persoonlijkheid, beleving en ervaring, schoonheidsgevoel, warmte, openheid, en nog vele andere facetten die wij uit het oog hebben verloren. Wat wij tegenwoordig voor het christelijke leven aanzien is veelal een zouteloos aftreksel van een risicoloos, voorstelbaar en een saai leven. *Bah!*

Deze zintuiglijke armoede verschaalt ons leven en bepaalt grotendeels ook onze houding tegenover de kunst, om maar te zwijgen over onze afkeuring van de moderne kunst. Niet dat ik over de gehele linie een pleidooi zou willen voeren vóór die moderne kunst - want daarin is ook behalve een heleboel moois een heleboel lelijks en slechts te vinden - maar wat ik bedoel is het volgende: door het toepassen van schematische theoretische denkbelden op de kunst, en het onderwerpen van de kunst aan morele (meestal moralistische) normen, komt men er niet meer toe om de kunst zintuiglijk waar te nemen, lijfelij te ondergaan en er ook zo mogelijk van te genieten. De échte confrontatie ontbreekt dus - en dát noem ik onchristelijk. Het wordt mijn vierde stelling.

Kunst is niet afhankelijk van normen of waardeoordelen, maar wij zijn afhankelijk van onze zintuiglijke ervaring en beleving.

Natuurlijk hebben normatieve criteria en kunsttheorieën hun relatieve waarde, maar om van kunst te genieten en om er „gewoon” (onbevooroordeeld en niet-theoretiserend, analytisch) naar te kijken, moeten onze zintuigen in alle opzichten worden geactiveerd. Het zogenaamd „geen verstand hebben van (moderne) kunst” is onder christenen een vaak gehoord excuus en een al te doorzichtige uitvlucht die een gebrek aan werkelijke interesse voor de kunst moet camoufleren en ook een geconditioneerde waarneming, een vereenzijdigd kijken moet bedekken.

Als wij als christenen werkelijk religieus willen leven, waarachtige vrome christenen willen zijn, dan zullen wij moeten beginnen met de erkenning dat aan onze „compleetheit” nog veel ontbreekt en dat het erom gaat als volledige, ontwikkelde mensen zicht te krijgen op de volle werkelijkheid

waarvan de kunst één aspect is. Het betekent niet dat nu iedereen, ook de minst begaafde of de volstrekt niet-getalenteerde, kunstenaar moet worden, maar wel dat een ieder óók met de ogen van een kunstenaar moet leren kijken om een andere, en rijkere werkelijkheid te leren zien. Kunstenaars zien niet méér van de werkelijkheid dan andere mensen. Zij zijn geen supermensen, maar anders gedisponeerde mensen. Zij zien de werkelijkheid op een andere manier. De potentiële mogelijkheden van de kunstenaar, die door middel van de kunst bepaalde facetten van de werkelijkheid kan belichten zouden niet langer door ons genegeerd mogen worden. Het is bij uitstek één van de mogelijkheden waarop wij het zicht op een rijkere

werkelijkheid kunnen herkrijgen - evenals dit mogelijk is door middel van de literatuur, de muziek, de dans, het toneel etc.

Wie eenmaal oog heeft gekregen voor de kunst zal vervolgens merken dat kunst geen geïsoleerde positie heeft binnen ons bestaan, maar dat heel onze leefomgeving, geheel onze cultuur mede door kunst bepaald is.

Als aanmoediging tot de geest die over christenen vaardig moge worden heb ik een gedicht uitgekozen van Ida Gerhardt, namelijk Dolen en dromen (1980) waarin zij op gevoelige wijze een wandeling beschrijft in de door haar geliefde stad Zutphen. Op deze tocht beschrijft zij hoe alles stem kreeg, hoe alles open ging.

Ida Gerhardt komt tijdens haar wandeling telkens een jongen tegen die haar opvalt en waar ze over nadenkt. Zij betreedt dan het museum en ontmoet deze jongen opnieuw. Het gedicht luidt dan verder:

*Als immer ga ik, ter initiatie,
rechts van de trap de kleine zijzaal in.
Hier is het, onveranderd. Ameland
van Dora Esser. Frank en ongetemd
verwijst het windomwaaid naar open zee -
en laat, als steeds, het antwoord aan mij over.*

*Ben ik hier boven eigenlijk alleen?
Nog in gedachten loop ik regelrecht
naar de achterzaal. Ik schrik: is hij het nu,
of droom ik het zomaar? Hij is het wel;
hij staat, beschroomd en ernstig, bij een wand
met aquarellen van de Walburgskerk.*

*Laat ik niet in de weg zijn. Het besef,
praegnant, van er-te-zijn kan in een kind
in gronden leven die geen dieplood haalt.
Maar hij bemerkt mij, en hij frons en aarzelt.
Ik zie het: hij bedoelt mij, hoe dan ook,
iets van zichzelf te zeggen. Als een teken*

*dat hij mij wel herkent van dat concert.
'Mijn vader', zegt hij, 'is een architect.'
'Dat dacht ik wel', zeg ik. Na dit gesprek
keren wij met genegenheid, en steeds
er op bedacht elkander niet te storen,
terug naar wat er is tentoongesteld.*

*God zij met hem. - Ik heb mij niet vergist.
Hoe argeloos voert dit kind een opdracht met zich
die nog verzegeld is; die hij eerst later
met mannelijke ernst ontcijferen zal.
En dan herinnert hij, tezelfdertijd,
zich woord voor woord wat hier vandaag gezegd werd.*

*Er ziet in deze zaal een achtervenster
zijdelings op de Walburgstoren uit.
Ik houd mij bij de etsen. Hij gaat telkens,
altijd vermijgend mij het zicht te nemen,
van de aquarellen naar het raam en terug.
Hij vergelijkt. - Ik ga nog vóór hem weg.*

Boekbespreking

Naar het Oosten

Opmerkingsgave, oog voor detail en een verzorgd taalgebruik. Dat zijn wat vaardigheden die schrijver Chris van Ede in zijn pakket blijkt te hebben. Maar er is méér: ruime kennis van de Poolse taal, contacten met Polen in de meest uiteenlopende kring en de genegenheid om de traumatische gebeurtenissen rond Kerst 1982 persoonlijk in Polen mee te maken.

Door deze combinatie van mogelijkheden en vaardigheden is het *Polen tussen twee Polen* een instructief, leesbaar en boeiend boek geworden. Misschien dat niet iedereen naar zo'n boek grijpt, overigens - „je moet daarvoor een zekere mate van interesse voor 'politiek en actualiteit' bezitten”, zal menigeen denken. Dat is vast ook wel zo. Met dien verstande echter dat er ook een zeer interessante sectie over Poolse hedendaagse „kerkgeschiedenis” valt aan te treffen. En dat er steeds aandacht wordt gevraagd voor het leven van gewone mensen, het leven van alledag.

Die drie aspecten komen ruimschoots naar voren. Het boek is ook in drie stukken verdeeld. Dat zijn „belegerd leven” (pp. 7-60): het verhaal van de staat van beleg, aan de hand van dagboeknotities. Verder „dagelijks leven” (61-117), een aantal impressies, geregeld „inzoemend” op het leven van zeer gewone - en soms ook ongewone - mensen. Het derde deel „kerkelijk leven” (119-175) bespreekt de diverse kerken en groepen in het Polen van vandaag. In elk van de drie delen vindt men verzorgde taal, duidelijke typering, een wezenlijke betrokkenheid bij het Poolse volk, een afwezig-zijn van (valse) romantiek. Ook wordt het Poolse volk kritiek niet

Administratie

Administratie-adres:

Kon Wilhelminalaan 38
3956 TD Leersum
Tel. 03434-54288

Abonnementen:

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen: uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 nov.

Abonnementsprijs:

f 45,- per jaar of f 24,- per halfjaar.
Buitenland f 55,- per jaar of f 70,- per luchtpost.
Gironr. 404945 t.n.v.
Geref. Persver. Opbouw,
Brabantlaan 122
2101 SK Heemstede
Tel. 023-285825

Advertentieprijs:

40 ct. per mm.
familieberichten 35 ct p. mm.
Advertenties inzenden tot
dinsdagmorgen 10.00 uur.

Advertenties en druk:

Drukkerij „Steenbergen”
Nooitgedacht 3
3701 AL Zeist
Tel. 03404-22452

bespaard. Hoeveel mededogen er ook uit de verhalen spreekt, sentimenteel en kritiekloos wordt er zeker niet gesproken. Voor mij vergrootte het de betrouwbaarheid van het boek.

Wie Van Ede is weet ik niet, maar zijn contacten zijn ruim. Als buitenlander had hij het oor en het vertrouwen van heel wat Polen, communis-

Hieronder staan 10 namen of woorden uit de Bijbel. De opgave is dat je opschrijft wie of wat ermee wordt bedoeld.

1. ABANA : wat is het en waar vind je die?
2. BALLINGSCHAP : wat wordt hiermee bedoeld?
3. CEDER : wat is dat en waar vind je er veel van?
4. DAGON : wie was dat?
5. EDEN : wie woonden daar?
6. FARAO : van welk land was hij de heerser?
7. GOSEN : waar lag dat land en wie hebben er gewoond?
8. HAGGAI : wie was hij? Leefde hij voor of na de Here Jezus?
9. ISKARIOT : hoe was de voornaam van deze man?
en hoe was de voornaam van zijn vader?
10. JEBUS : hoe heet deze stad nu?

Als je de vragen moeilijk vindt, vraag dan maar of je ouders je een beetje op weg willen helpen.

Oplossing kruiswoord

Horizontaal: 1. David - 5. Sinaï - 6. man - 7. ark - 10. Sin - 11. ar - 12. Mirjam - 14. re - 15. kerken - 17. lam - 18. ark.
Vertikaal: 1. Dorcas - 2. Isaäk - 3. Dina - 4. Kana - 8. Karmel - 9. herder - 11. aar - 12. Maria - 13. Ik - 16. So.

tische partijleden uitgezonderd. We lezen echter van vele Katholieken, tot in het katholieke Mekka toe: de Katholieke Universiteit van Lodz, (die er in de beschrijving trouwens niet erg best van afkomt). Ook van Oosters-orthodoxen, Lutheranen, Mariavieten, „Nationalen”, het handjevol Calvinisten en andere vertegenwoordigers van Polens veelkleurige spiritualiteit. We lezen over het bedevaartscentrum Czestochowa, het Poolse Maria-centrum (en die sfeer ken ik van een bezoek aan de Portugese tegenhanger Fatima), over de Poolse Paus en over de soms erbarmelijke omstandigheden in de Katholieke Kerk.

Bij het lezen van het boek ontstond een voor mij zeer authentiek beeld van een Oostblok-land met een zeer eigen geschiedenis, achtergrond en cultuur. Ook met een zeer eigen godsdienstigheid en, mag ik toevoegen, bijgelovigheid (er staan interessante voorbeelden van genoemd). Het beeld was boeiend en voor mij geheel overtuigend. Ik denk dat veel van het materiaal ook zijn waarde zal blijven behouden. Wat mij betreft, zeer aanbevolen. De stof is te triest om te zeggen dat je het boek „voor je plezier” leest. Maar toch...

Van Ede, *Polen tussen twee Polen*. Wever, Franeker, 1983. 176 blz. - Prijs f 23,70.

P. J. v. K.

- O -

Lady Jane

Op de omslag heeft de uitgever die titel toegelicht, „Een vrouw die temidden van hofintriges haar liefste trouw bleef.”

Zelf had ik liever de toelichting anders gezien, nl. Een vrouw die temidden van hofintriges haar geloof trouw bleef.

Het boek beschrijft het leven van Lady Jane Grey, na de dood van Hendrik VIII tijdens de Reformatie in Engeland.

Lady Jane is een pion in de strijd om de macht aan het hof en met het wisselen van de macht keren steeds de kansen voor de Rooms-Katholieken en de protestanten.

Juist de „ik”-vorm maakt het boek extra boeiend. De epiloog maakt het boek compleet.

Voor de liefhebbers van historische romans een prachtig boek.

N.a.v. *Lady Jane*.
Deborah Meroff - uitgegeven bij
Kok in Kampen. Prijs f 25,-.

E. Kole-Mollema

Wist U dat

Evangelische Camping

„t BELOOFDE LAND”

in het voor- en najaar groepsaccommodatie ter beschikking heeft?

Denkt U eens aan ons voor koffiebarweekend, reünie o.d. Vraag folder.

Bosweg 17 — 3781 NG Voorthuizen

Redaktie ontving

Dr C. H. J. de Geus, *De Israëlitische stad*, met tekeningen van Bart Oost. Palaestina Antiqua deel 3. 155 blz., f 27,50; Kok, Kampen.

K. A. Schippers, *Met het oog op de stad* - Enkele overwegingen met betrekking tot 'urban mission' in Nederland. In de serie Kamper Cahiers, deel 52. 48 blz., f 10,-; Kok, Kampen.

Hans Boele, *Aan de leiband van Rusland*; 160 blz., f 23,90; Oosterbaan & le Cointre, Goes.

Gien Karssen, *1 x 1 = veel* - 35 jaar Navigatorwerk in Nederland; 94 blz., f 9,90; Buijten en Schipperheijn, Amsterdam (in samenwerking met De Navigators, Driebergen).

M. R. v. d. Berg, *Jezus en zijn betekenis in het raam van zijn tijd*; 159 blz., f 18,75; Buijten en Schipperheijn, Amsterdam (Zicht op de bijbel, deel 27).

G. Brouwe, *De Spelbrekers* - Verhalen en schetsen rondom de Afscheiding; 211 blz., f 24,50; Buijten en Schipperheijn, Amsterdam.

De mogelijkheid bestaat dat op een of meerdere van deze aankondigingen in een bredere recensie wordt teruggekomen.

Kerknieuws

Geslaagd

Aan de Theologische Hogeschool van de Chr. Geref. Kerken te Apeldoorn slaagde voor het candidaatsexamen G. J. Lakerveld, Tannhäuserstraat 1 te Apeldoorn.

Beroepbaar gesteld

Candidaat H. J. Bruins, Vloedijk 145, Kampen, onlangs beroepbaar gesteld door de Regio Kampen, heeft als correspondentieadres: Wanningstr. 58 8031 ZX Zwolle, tel. 038-540224.

COGMA-bezoekreis naar West-Duitsland

Ook dit maal in samenwerking met de commissie „militairen buitenland” van de Chr. Geref. Kerken van vrijdag 13 t.m. woensdag 18 april 1984. De bezoekers zijn:

Ds J. Jonkman, Chr. Geref. predikant te Enschede-West.

Ds J. D. Smit, Ned. Geref. predikant te Maastricht en de bestuursleden: H. J. Bosch en G. J. Grevers.

Ds J. Jonkman hoopt op zondag 15 april 1984 voor te gaan in de kerkdienst op de basis van de derde groep geleide wapenen van de Koninklijke Nederlandse Luchtmacht te Blomberg (Lippe Detmold).

Aanvang van deze dienst voor militairen en hun gezinnen: 9.30 uur.

De bezoeken zijn als volgt ingedeeld: Vrijdag 13 april:

Schöppingen Rheine en Bramsche-Hesepe.

Zaterdag 14 april:

Altenbeken-Bad-Sooden-Allendorf en Blomberg.

Zondag 15 april:

9.30 uur kerkdienst, n.m. Blomberg en Hohne-Bergen.

Maandag 16 april:

Bergen-Hohne, Langermanshof-Zeven-Seedorf en Bremervörde.

Dinsdag 17 april:

Wildeshausen en Stolzenau.

Woensdag 18 april:

Nagekomen adressen en Osnabrück.

1200 Paasnummers in kleurendruk van de Elisabethbode zijn reeds onderweg naar de militaire garnizoens en luchtmachtbases.

We hopen via de kerken of familieleden namen en adressen te ontvangen van militairen die in de Bondsrepubliek zijn gelegerd.

H. J. Bosch,

Hekselbrink 83, Enschede

Tel. 053-762272

Stichting Geestelijk Lied Geref. Gezindte

Zingen van en voor de Heere is een gave. Maar niet minder een opgave. Of dit nu thuis gebeurt, op school, in verenigings- of clubverband, het moet wel goed zijn. Dat vraagt allereerst een hart om te zingen, maar ook een stem. Een goed lied vraagt echter niet minder om een goede melodie en willen we verantwoord zingen, zullen we evenzeer hoge eisen stellen aan de tekst.

Met het oog daarop werd nog niet zo lang geleden de Stichting Geestelijk Lied Gereformeerde Gezindte opgericht. U hebt daarvan kunnen lezen in diverse publikaties, terwijl u via de radio daarover ook een en ander hebt kunnen horen. Wij vroegen u daarbij om morele en financiële steun.

Het is ons een hartelijke behoefte u oprecht te danken voor de vele adhesie-betuigingen, die wij van tal van particulieren ontvingen. Ook van verscheidene organisaties en scholen binnen de gereformeerde gezindte kregen wij steun voor ons initiatief. Met name dienen genoemd te worden diverse reformatorische scholen, als ook organisaties uit de kring van de Gereformeerde Bond, de Vrijgemaakte en de Christelijke Gereformeerde Kerken. Wij zijn daar zeer erkentelijk voor. Hartverwarmend waren vele reacties, o.a. ook die van een notaris, die de stichtingsakte verzorgde.

Met de spontane geldelijke steun zijn we niet minder blij, want het minste dat we toch dienen te doen, is het vergoeden van reiskosten voor de leden van de werkgroep. We danken u voor uw giften. Dit geldt met name een tweetal scholengemeenschappen in het midden van het land en in Rotterdam, die zorg droegen voor de vergoeding van de reiskosten van resp. twee en vier vergaderingen. U begrijpt dat dit een grote stimulans voor ons werk is.

Uit verschillende vragen, die ons bereikten, blijkt dat u benieuwd bent

naar de voortgang van ons werk. Het is ons een vreugde u mee te kunnen delen, dat we een poging doen om voor het eind van dit jaar een proefbundel te doen verschijnen van ongeveer 60 liederen voor de (nieuwe) basisschool. We zijn bezig met een selectie liederen voor de leeftijd van 4 tot 12 jaar. U zult in onze bundel tal van nieuwe liederen aantreffen. We hopen u binnenkort meer over deze uitgave te kunnen berichten.

Wat de grote bundel liederen voor iedereen betreft, kunnen wij u mededelen, dat de werkgroep hard, eensgezind en met vreugde bezig is aan het samenstellen van een bundel van honderden liederen, die, evenals de bovengenoemde, in overeenstemming zijn met Schrift en belijdenis. Voor de periode rond kerst, lijdenstijd en pasen hebben we al een aantal liederen uitgezocht. We beogen volgend jaar met de rest van deze bundel klaar te zijn en hopen u dan iets moois aan te bieden. U zult daar nog wel van horen.

Maar, wil dit werk goede voortgang hebben, dan is uw financiële steun onmisbaar. Zonder geld begin je nu eenmaal niets.

Vanwege het goede doel doen we daarom een vriendelijk, doch dringend beroep op u ons werk te (blijven) steunen met een gift. Misschien kan ook de organisatie, waarvan u deel uitmaakt, of de school waaraan u verbonden bent, ons net zo helpen als de genoemde scholengemeenschappen. Bij voorbaat danken we u oprecht voor uw medewerking.

Rest ons nog het vermelden van het nummer van de penningmeester om uw gift over te maken. Het gironummer is 5330244 t.n.v. Stichting Geestelijk Lied Gereformeerde Gezindte, Jellissenkamp 56 te Zwolle. Wilt u per bank een bedrag storten, dan kunt u dit doen bij de Raiffeisenbank te Zwolle op no. 889365 ten gunste van rekening 38.73.51.515 t.n.v. de penningmeester Stichting Geestelijk Lied Gereformeerde Gezindte te Zwolle.

Namens het Stichtingsbestuur:
Ds W. Dankers, voorz. (Ned. Herv.)
Ds J. v. Amstel, secr. (Chr. Geref.)
M. Lok, penningm. (Ned. Geref.)
Dr Chr. Fahner (Geref. Gem.)
P. J. Wilschut (Geref. Vrijgem.)

=====

DRUKKERIJ

„steenbergen”

sinds 1901

VOOR UW
FAMILIEDRUKWERK

Nooitgedacht 3 — 3701 AL Zeist
Telefoon 03404-22452

=====

● Advertenties moeten uiterlijk dinsdagmorgen 10.00 uur ter drukkerij zijn.

● Advertenties met een foto of tekening 1 week voor verschijning van dit blad!